

Ђорђе Н. ЂЕКИЋ

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, Србија

djekicdj@ptt.rs

**ПРИЧА О ТИХОМИЛУ – НАЈСТАРИЈЕ САЧУВАНО
КЊИЖЕВНО ДЕЛО КОД СРБА**

Dorđe N. ĐEKIĆ

University in Niš, Faculty of Philosophy, Niš, Serbia

djekicdj@ptt.rs

**THE STORY OF TIHOMIL – THE OLDEST PRESERVED
LITERARY WORK IN SERBIAN LITERATURE**

According to the dominant opinion in Serbian science, the oldest literary work in Serbian history is dedicated to Saint Jovan Vladimir, preserved as a part of the Chronicle of Priest Dukljanin (Letopis popa Dukljanina). However, our opinion differs since we believe that the oldest literary work that became part of the Chronicle of Priest Dukljanin (Letopis popa Dukljanina) is a work about Tihomil. According to the chronicle (Letopis), Tihomil spent his life in the middle of the 10th century under the rule of the prince Časlav, who granted Tihomil Drina's county. Prince Časlav was mentioned in the „De administrando“, written by Prince Časlav's contemporary Constantine VII Porphyrogenetos. Tihomil was the original version of the name which Serbians transformed to Tihomir during the 9th century. It is believed that the role model for the development of Tihomil's character was Emperor David, who just as Tihomil had risen from a shepherd to a ruler. Although the Chronicle (Letopis) describes Tihomil's rise to power, it does not provide any information about the way he ruled. In comparison with Tihomil's character, the number of biblical motives used for creation of Prince Vladimir's character was significantly larger. The only two nations mentioned in the story of Tihomil are the Serbs and the Hungarians, which implies good relations in the East. The fact that the Slavic singers were well known in Germany during the 9th century could indicate that the literary form of the work about Tihomil derives from the song, most probably created during the 10th century. The notion of prince Časlav was added later in order to confirm his historical existence.

Keywords: *Chronicle of Priest Dukljanin, Prince Часлав, the great mayor (велики жупан) Тихомил, Serbia, the literary work, gesta.*

За најстарије оригинално књижевно дело код Срба сматра се Летопис попа Дукљанина. О времену његовог настанка Летописа не постоји јединствено мишљење. Фердо Шишић матра да је настао XII веку (Шишић 1928: 105), што прихватају и неки други аутори као нпр. Јован Ковачевић (Ковачевић 1967: 424).

Међутим, други аутори померају време настанка овога списка знатно. Славко Мијушковић га је померио у времену од друге половине XIV века до средине XV века. Као могуће наручиоце текста види Балшиће, када су тада били на врхунцу моћи (Мијушковић 1988: 83). Разуме се да померање времена његовог настанка након XII века значи да самим тим не би било најстарије књижевно дело код Срба.

Соланж Бижан сматра да је Летопис настао у XVII веку и да је његов аутор Мавро Орбини (Соланж 2011: 65, 72).

Најсвеобухватније је питање ауторства и времена настанка Летописа проучавао Тибор Живковић. По њему, аутор дела је Рудгер, барски архиепископ од 1298 до 1301. године, поменут као босански епископ 1305. године, исте године када је и умро. О његовом животу пре него што је постао барски епископ зна се да је дошао у Сплит после 1270. и да је у њему боравио и 1290. године. Летопис је настајао у периоду од 1292. до 1298. године. По доласку у Бар, Рудгер је темељно прерадио и коначно уобличио своје дело. Рудгер је иначе, припадао реду цистерцита и био је чешког порекла. За цистерците се зна да су дошли у Далмацију почетком XIII века, да су водили рачуна о свом образовању и да су били међусобно добро повезани што им је омогућавала да се лако упознају са делима насталим на широком географском простору (Живковић 2009: 350 – 372).

Иако сваки од наведених аутора износи своје доказе сматрамо ово питање и даље отвореним с обзиром, да није још увек утврђена старост појединих делова текста који су саставни део Летописа.

Међутим, сам Летопис наводи да је користио друге изворе у свом настајању. У свом раду настојаћемо да докажемо да је прича о Тихомилу, сачувана у Летопису, најстарије оригинално књижевно дело код Срба.¹

Дело које је, по Летопису, било још старије, је оно у којем су се налазили описи подвига готских, односно словенских владара, како каже сам аутор. Дело се звало *Libellus Gothorum*, односно *Regnum Sclavorum* (Кучнер 2009: 2 – 5). Јиричек наводи да овај део допире до дела о кнезу Владимиру (Јиричек 1990: 131). Ковачевић је сматрао да обухвата првих VI глава са уметком о доласку Бугара (Ковачевић 1967: 432). Сматра се и да је коришћено за уводни део Летописа тј. његових првих 4 – 5 глава. Међутим, у српској историографији се оспорава постојање поменутог дела. Сматра се да је тврдња да је постојао латински историографски спис који је преведен на словенски измишљен и да се користи у улози повећања веродостојности самога Летописа (Банашевић 1971: 19 – 20). Један од разлога за оспоравање овог дела, је велики број материјалних грешака који се јавља у овом, почетом, делу Летописа у коме се нпр. као савременици спомињу папа из XII века и византијски цар с краја V века (Кучнер 2009: 5 – 5а). У литератури је заступљено и мишљење да се под појмом *Libellus Gothorum*, односно *Regnum Sclavorum*, подразумева и сам

---

¹ О првим поглављима Летописа, где сврстава и причу о Тихомилу најсвеобухватније је писао Живковић: Живковић 1997: 11 – 34.

Летопис попа Дукљанина.² Постоје аутори који имају аутентично мишљење о овом спису (Радојковић 1974).

У литератури је изнето мишљење и о постојању Травуњанске хронике или Травуњанског родослова, како га још називају, као извора за текст Летописа. Он би обухватао период Летописа који допире до кнеза Владимира. Сматра се да је хроника добила као додатак књигу о Готима пре неког што је постала саставни део Летописа (Медини 1935: 29 – 64; Mošin, 1950, 21, 29). Ковачевић је сматрао да је постојала и Панонска легенда, као и Methodius, који се односе на покрштавање Словена. Он прихвата постојање Травуњанског летописа, док причу о Тихомилу сматра уметком у споменути Летопис (Ковачевић 1967: 424)..

Друго дело које се спомиње да је ушло у састав Летописа, а које се одређује као *librum gestorum*, (Кунчер 2009: 138 – 139) посвећено је кнезу Владимиру, односно краљу Владимиру како га Летопис наводи. Он је историјска личност и владао је Дукљом крајем X века и почетком XI века. Погубљен је 21. маја 1016. године у Преспи. Летопис изричито наводи да је *librum gestorum* унет у његов садржај у скраћеном облику (Кунчер 2009: 125 – 139). Већина историчара не сумња у постојање овог самосталог дела мада га различито наводи, као гесту, легенду, вита, па чак и као љубавни роман. Ипак, пажљивом анализом могуће је доказати да је реч о житију што се може објаснити чињеницом да је кнез Владимир први српски светитељ и при том још и владар (Ђекић 2017: 48 – 79).

Поред поменутих, Летопис садржи и причу о Тихомилу. За споменутог Тихомила треба рећи да се у тексту Летописа наводи да је живео у време када и кнез Рашке – Часлав, кога спомиње и његов савременик византијски цар Константин Порфиригенит у свом делу *De administrando imperio*. На основу царевог помена, владавина кнеза Часлава се датује у прву половину X века. Часлав је прва личност међу Србима коју спомињу и DAI и Летопис, због чега су подаци из Летописа о Часлављевој смрти у науци опште прихваћени. Треба рећи, да Летопис Часлава титулише као краља, а не као кнеза (нпр. ИСН 1981: 166 – 167; Живковић 2006: 54 – 57).

Споменути Тихомил је, према томе, такође живео у X веку. После Часлављеве смрти, Летопис наводи да се Србија распала и да су су власт преузели банови. Тихомил је после смрти, таста, рашког бана, постао владар узевши титулу великог жупана. Његови потомци су наставили да владају Рашком (Кунчер 2009: 107 – 113). У српској историографији се Тихомил изузетно ретко спомиње. Сматра се да је Тихомилу дата титула великог жупана да би се објаснило порекло ове титуле у Рашкој (ИСН 1981: 167). Живковић, наводи да је после Часлављеве смрти, на српском престолу био „извесни Тихомил“, који, не усудивши се да узме титулу краља, узме титулу великог жупана. Затим наводи да су Дукљанинови подаци о Србији у другој половини X века „толико несигурни да је немогуће доћи до неког поузданијег закључка“. То је управо време када влада Тихомил и његова династија све до насилне смрти

---

² О томе опширније уз навођење старије литературе: Живковић 1997: 23 – 25.

великог жупана Љутомира (Живковић 2002: 424 – 425). То значи да су подаци о постојању Тихомила спорни. Живковићу је, међутим, податак о оцу Тихомиловом, свештенику у селу Рабика, служио као доказ постојања црквене организације у Травунији (Живковић 2004: 158).

Дакле, то што је постао владар Рашке сматрамо да је довољам разлог да га Летопис забележи и посвети му пажњу. Међутим, Летопис причу о њему почиње много пре него што је постао владар.

Наиме, Летопис почиње причу о Тихомило од његовог детињства. Наводи да је живео у области Срага, да му је отац био свештеник у селу Рабика (Кунчер 2009: 89а). За област Срага данас није утврђено где се налазила. Међутим, село Рабика (Рабина), постоји данас у околини Невесиња, тако да би непосредна околина овог села била споменута област. Дакле, то би указивало на вероватно место одакле је потицала прича о Тихомилу. Податак да му је отац био свештеник, није могуће проверити. Међутим, у Травунији, која је у то време улазила у састав Србије и била у непосредној близини Невесиња, је археолошки утврђено постојање 28 цркава из средњовековног раздобља, од којих су многе подигнуте на старијим темељима (Живковић 2004: 158). Податак да му је отац био свештеник, дакле могао је да се жени, сигурно доказује да је био под византијским утицајем. Овде треба уочити још неке појединости – Летопис већини владара не наводи место рођења, а ни област у којој су се родили, што је овде очито изузетак.

У овом извору се наводи и да је Тихомил чувао овце код кнеза Будисава. Вероватно је то радио као пастир³ јер му отац није припадао влашком сталежу, па према томе, није могао да чува своје овце, тј. овце свога оца него кнежеве. Кнеза Будисава не спомињу други извори. Уз поменути навод се указује на низ Тихомилових особина, снажан, брз у трчању, врстан ловац, због чега га кнез често води у лов. Обавезу учешћа у лову имали су све зависне категорије становништва до краја XII века (Ђекић 2013: 618).

Међутим, Летопис овде наводи још један податак, а то је да је Тихомил случајно и нехотице убио керушу Палузију, коју је кнез много волео. Ово је једини помен пса у Летопису. Оно што завређује посебно пажњу је навођење да је *случајно и нехотице* убио керушу. Соловјев сматра да најстарије српско право није познавало појам виности, тј. умишљаја и нехата. Оно долази у српско средњовековно право под утицајем канонског и византијског права. Тако Прохирон, који је почетком XIII века ушао у састав светосавског Законоправила, јасно прави разлику између умишљаја, нехата и случаја (Соловјев 1928: 148 – 149). Опис наведеног догађаја сасвим сигурно доказује да је ова прича временом мењана, у овом случају, сигурно почетком XIII века али то никако не значи да је језгро приче из тог периода тј. да није старије.

Дакле, оно што одмах примећујемо у поређењу приче о Тихомилу са онима о другим владарима је да аутор Летописа за већину владара не наводи ни место, ни област рођења, чак ни за кнеза – краља Владимира који је постао

³ О пастирима код Срба у средњем веку види: Благојевић 2004: 230 – 234.

први светитељ код Срба. Понајмање је за очекивати да то учини за некога ко је рођен као син свештеника у селу, постао пастир и ловац. Оно што ипак највише по нама упада у очи је чињеница да аутор Летописа наводи чак и име керуше коју је Тихомил нехотице убио.

Све ове податке аутор Летописа није могао да зна. Није се могло очекивати да их тек тако измисли и да осети потребу да их унесе у свој Летопис. То није радио ни у другим случајевима, где су особе чијим се животима бавио биле важније и значајније од Тихомила. То указује да је ове податке унео из већ неког постојећег књижевног дела. Управо овај део Тихомиловог живота је најјачи доказ да је постојало самостално дело о њему.

Тихомил, да би се спасао од кривичне одговорности, одлази на владарев двор, код Часлава, кога, како смо већ навели, Летопис титулише краљем. Да ли је његово бекство на двор случајно? Сматрамо да је на двор отишао зато што је владарев двор био место азила. Чињеница да га је Часлав примио указује да је азил њему дат. Да је азил постојао код Словена сведочи податак да су храмови били места азила. Тако нпр. Васиљев наводи Хелмолдово сведочанство да су Перунов и Световидов храм били место азила (Васиљев 2003: 42, 53). Међутим, азил се спомиње и у Библији, односно још Мојсијево право познаје право азила (5 Мој. 4, 41 – 43). Према томе, питање да ли су Срби познавали азил се не доводи у питање, па ни то да ли је Часлављев двор био место азила.

Оно што изненађује донекле, што у даљем опису његовог животописа затичемо Тихомила као војника. То показује да је проходност између сталежа постојала и да је била велика. У датом случају – од сина свештеника, пастира, па до властелина.

У даљем тексту, Летопис наводи да је у Часлављевој државу упао кнез Киш. За Киша (Kys) се наводи, зависно од превода са латинског, да је херцег али и угарски принц (Кунчер 2009: 90 – 91а; Живковић 2009: 202). Банашевић га назива војсковођом (Банашевић 1971: 44). Како се Часлављева владавина датује у половину X, то је време када су на угарском трону кнез Фајс (948 – 955) и кнез Такшоњ (955 – 972), обојица из династије Арпадовића (Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002: 375). У сваком случају Киш је великаш, довољно моћан да упадне у Србију. Све остале квалификације, херцег, принц и слично није могуће проверити. У борби са угарским кнезом Кишом, Тихомил се истакао, победио га, убио и однео његову главу Чаславу. Као награду, Часлав му тада даје на управу Дринску жупанију, вероватно тек тада задобијену и жени га кћерком бана Рашке. Као место где су погинули Киш и његова војска наводи се Цвилно (Кунчер 2009: 90 – 93а). Живковић наводи да место Цвилни постоји код Фоче на горњој Дрини. То значи да он податак о топониму сматра тачним и на основу њега одређује место где се сукоб одиграо (Живковић 2009: 203).

Након Часлављеве погибије, у једној од следећих борби са Угрима, нестаје институција краља. Уместо њих, банови самостално владају својим областима, потчињавајући жупане и узимајући од њих данак који су некада

давали краљу. Тихомил након смрти таста, уместо титула краљ и бан, узима титулу великог жупана. По Летопису, то је први велики жупан који је владао Рашком (Кунчер 2009: 94 – 95а, – 96 – 97)..

Дакле, у другом делу приче о Тихомилу, у току кога он борави код кнеза Часлава, да би временом и сам постао владар, сазнајемо да је не само добио азил, већ постао војник – властелин што је значило значајно уздизање на хијерархијској лествици. У току сукоба са Угрима због изузетних заслуга постаје жупан, а касније и владар Рашке са титулом великог жупана. Толики успон није забележен за ниједну другу особу у Летопису.

Оно што морамо да истакнемо то је да се наводи да је његова владавина била дуга али Летопис не доноси ниједан податак о њој.

Шта можемо рећи о причи о Тихомилу?

Да ли је тачна или не, није могуће одговорити. Наравно, она је могла бити и измишљена у целости, могла је бити преправљена али она нас, у овом раду занима као књижевно дело.

Прво што ћемо анализирати је име главног јунака приче – Тихомила. Већ смо навели да се поменом кнеза Часлава, прича о њему може датовати у X век. За име Тихомил је у литератури наведено да је словенског порекла (Грковић: 194), односно да спада у српска народна имена (Остојић 1895: 7, 33, 60) и да га извори ретко бележе (Ивић 1921: 131). Дакле, можемо да закључимо да се ово име временом губи. Временом преовладава име Тихомир. Тако је нпр. познат устанак у теми Драч који је подигао извесни Тихомир 1040. године (ВИИНЈ III 1966: 140, 146 – 149, 221, 252, 253). Брат Стефана Немање и велики жупан пре њега такође је био Тихомир (ВИИНЈ IV 1971: 64, 138). Први од њих Тихомир је могао бити рођен најкасније почетком XI века. Управо то доказује да је облик имена Тихомил старији, односно да је личност из Летописа најкасније могла бити рођена у X веку.

Друго питање је да ли је постојало засебно дело посвећено Тихомилу. Банашевић наводи мишљење Ватрослава Јагића који сматра да је постојала народна песма под називом „Јуначство храброг Техомила“?? (Банашевић 1971: 43). Радојчић сматра да се ради о ранофеудалној епској песми која садржи све што таква песма треба да има: чување оваца, лов са псом, храброст у боју која се награђује добијањем титуле и девојке (Радојчић 1957: 266). Јован Ковачевић је, причу о Тихомилу навео као пример епског места. Иако наводи могућност да су епске песме доспела код Срба преко Нормана, он навевши да су словенски певачи били познати у Немачкој од прве половине IX вијека, сматра да је прича о Тихомилу ближа народној песми (Ковачевић 1967: 427). То био уједно и доказ да такве песме нису настале под утицајем Нормана, што не значи да утицај Нормана није постојао.

Сам Банашевић сматра да је историја о Тихомилу и Чаславу толико разграната да није могуће да је стала у једну епску песму онакву какве их ми данас познајемо. Само пак ратовање Часлава са Угрима, при томе не спомиње посебно део где се појављује Тихомил, сматра да се сачувало у народном

сећању, традицији, можда у форми епске песме. Ипак, он искључује могућност постојања епске песме о Тихомилу (Банашевић 1971: 43).

Живковић, пак, на неколико места назива спис о Тихомилу легендом (нпр. Живковић 2009: 203 – 204) али и народном причом, херојском песмом, народном традицијом. Сматра и да је прича о Тихомилу легенда која је била раширена на разгранатом простору од Сплита до Бара. Наводи да се трагови легенде о Тихомилу, како је она наведена у Летопису, не налази у српским летописима и родословима или неком трећем књижевном делу, из чега он извлачи закључак да је овом делу творац аутор Летописа. Доказ налази и у чињеници да је Тихомил пастир, што је такође омиљен мотив цистерцита. Ипак, сматра да је постојало усмено предање које је послужило као узор аутору уз додатак мноштва библијских мотива (Живковић 2009: 202, 204, 354). Није могуће проверити овај навод.

Што се пак тиче Киша треба рећи да се погибија извесног Киша 1128. године спомиње у борби против Византије, према наводима тзв. Бечке илустроване хронике из 1358. године (Живковић 2009: 204). Међутим, то није доказ да кнез Киш није могао постојати и у X веку. Шта више, сматрамо управо да овај податак иде у прилог његовог постојања.

Дакле, чињеница да је забележен облик имена Тихомил, који касније изчезава у корист Тихомир, прецизно навођење порекла: оца свештеника, села, области, затим занимања, домаћег пса, чак и имена керуше, указује на постојање посебног књижевног дела о њему.

Веч смо поменули да нема података о његовој владавини. То само може да значи да прича о Тихомилу те податке није ни обухватила. Нагласак у причи забележеној у Летопису је на томе како је неко ко је био скромног порекла, син сеоског свештеника, могао да постане владар, а не у опису саме владавине.

Оно што треба рећи је да дело (опис) о успону неке личности од обичног ратника до престола није усамљено у Летопису. У тај тип приче спада и прича о Остроилу и његовој херојској погибији у на почетку дела (Кунчер 2009: 4 – 7а, 1' – 10а; Ковачевић 1967: 427), затим о Павлимиру – Бели, који је поразио Тихомиловог наследника и постао владар Србије. Он је такође, као и Часлав, био потомак краља Радослава (Кунчер 2009: 80 – 88а). Краљ Радослав је након бекства из Србије дошао у Рим, где се оженио Римљанком, којој се не наводи име и добио сина Петрислава. Петрислав се, као и отац, такође оженио угледном Римљанком и добио сина Павлимира. За Павлимира се наводи да је постао јак и храбар ратник, да му нико у Риму није био раван. Због изузетних војничких вештина и врлина прозван је Бело, што би одговарало српском имену Ратко. Он је због смицалица римских великаша, побегао за Апулију, са 500 присталица, који су са собом повели и своје породице. Лађама су успели да се пребаце у Далмацију, где су их локални великаши дочекали дајући им подршку и понудили му да преузме краљевство својих отаца. Њему се приписује и оснивање Епидаура, односно Рагузија – Дубровника.

Због одбијања да му се покори, дошао је у сукоб са великим жупаном Рашке, потомком Тихомиловим Љутомиром,⁴ из ког је Бела изашао као победник. Ипак, лоза Тихомилова је наставила да влада Рашком. Летопис за разлику од Тихомила, доноси изнесне податке о Беловој владавини нпр. да је саградио цркву Св. Петра и Павла у Расу, постављао нове епископије, да је потукао Сремце и Угаре и да је од тада између Срба и Угара граница река Сава (Кунчер 2009:80 – 88а; Живковић 2003, 9 – 32). Оно што морамо да приметимо то је да је личност Беле млађа од Тихомила и друго да постоје подаци о њему као владару. Дакле, у основи имамо две приче, које се хронолошки наслањају једна на другу, а истоветне су по својој структури. С тим што је млађа надограђенија. Управо то што је надограђенија може да укаже на време њеног настанка.

Од свих типова књижевности које су постојале током X и XI века, сматрамо да би ове две прича највише или најприближније одговарале гести. Овај тип књижевности излаже податке о важним и значајним личностима појединих држава, покрајина, градова. У односу на хронике, које се баве светским збивањима, гесте занима пре свега локална историја. Владарске и кнежевске породице су подстицале настанак гести (Gross 1980: 48 – 50).⁵

Банашевић сматра да је лик Тихомилов изграђен по узору на старозаветног цара Давида нпр. обојица су пастири, физички јаки, убијају штапом животиње, постају и владари. Указује да су у борбу ишли пешке на своје противнке, а када су их убили у двобоју, одсекли су им главе и однели код својих владара. Управо због сличности са Давидом, он сматра да је епске песма о Тихомилу настала по старозаветном узору – Давиду или неке друге приче проистекле из приче о Давиду (Банашевић 1971: 43 – 44).

Његову тезу Живковић прихвата и надограђује (Живковић 2009: 198 – 201). И он указује да су обојица пастири (Кунчер 2009: 89 – 89а; 1 Сам. 17, 34 – 36), дакле скромног порекла, Тихомил штапом убија кучку, а Давид лава и медведа, (Кунчер 2009: 89 – 91а; 1 Сам. 17, 4 34 – 36, 40 – 50). Тихомил у борби убија Киша, а Давид Голијата, што им је омогућило да се уздигну у државној хијерархији (Кунчер 2009: 90 – 93а; 1 Сам. 17, 4, 40 – 18, 4). Тихомил је после смрти Часлава и таста постао владар Рашке, а Давид владар – цар Израиља (Кунчер 2009: 106 – 107; 1 Сам. 24, 21).

Када се упореде библијски узор који су коришћени у изградњи лика Тихомила и кнеза Владимира (Ђекић 2017: 53 – 72, 93 – 97), може се приметити да је за лик кнеза Владимира коришћено много више библијских мотива, како Старог тако и Новог завета. Дакле, било је много лакше и простије изградити лик Тихомилов него Владимиров.

Време настанка гесте о Тихомилу може се одредити према неколико података.

⁴ О Љутомиру види: Бубало 2011: 719.

⁵ Остали типови књижевности су светске хронике, оригинес – које се баве пореклом народа, анали који бележе догађаје које су се десиле на неком месту, по годинама, житија, које описују живот неког светитеља, или световног лица.

Прво, мора се констатовати да у то време већ Угри имају своју државу у Панонији, дакле дело не може бити старије од X века. Друго, чињеница да се Византија нигде не спомиње указује да се она у то време не граничи са Србијом. Ту границу вероватно чини Бугарска. Бугарску је потчинио Јован Цимискија 971. године али је већ 976. дошло до устанка Самуила и његове браће. Ова држава ће трајати све до 1018. године (Благојевић, Медаковић 2000: 57 – 59). Дакле, у том периоду се не може очекивати помен Византије. Од наведеног периода мирни период односа српских држава са Бугарском је карактеристичан за период владавине цара Петра тј. од 927. до 969. године. У току владавине Часлава не спомиње се ниједан сукоб са Бугарском, а историја после Часлава нам је непозната (Живковић 2006: 50 – 7).

Већ је указано на мишљење у литератури да се Тихомилу даје титула великог жупана да би се објаснило порекло ове титуле у Рашкој. Помен великог жупана, као титуле врховног владара, појављује се у Рашкој, најраније крајем XI века, па и то није сигурно. Тек у XII веку Рашкој сигурно владају велики жупани (Ћирковић, Михаљчић 1999: 73). Да ли се пре тога јављају велики жупани није могуће одговорити. Дакле од Тихомила до првог сигурног помена великог жупана у Рашкој прошло је најмање век и по.

Свакако да је Часлав придодат овој причи како би она добила на аутентичности и била лакше и боље прихваћена. О стварним евентуалним наследницима Часлава на престолу Србије, историјска наука нема сигурних података. Чињеница да се спомиње у гести о Тихомилу Часлав као владар, указује да је морало проћи извесно време од његове смрти, тако да је он још увек постојао у памћењу оних који су написали причу о Тихомилу.

Као време настанка дела о Тихомилу сматра се да је то време после XII века, што се објашњава поменом Тихомила и Киша. За Киша наводи да се спомиње у Бечкој илустрованој хроници 1358. године (Живковић 2009: 205). Међутим, облик имена Тихомил се временом губи. Тако се спомиње устанак у теми Драч који је подигао извесни Тихомир 1040. године (ВИИНЈ III 1966: 140, 146 – 149, 221, 252, 253). Брат Стефана Немање и велики жупан пре њега такође је био Тихомир (ВИИНЈ IV 1971: 64, 138). Први Тихомир је могао бити рођен најкасније почетком XI века. Управо то доказује да је облик имена Тихомил старији, односно да је најкасније могао бити рођен у X веку.

Дакле, да закључимо, језгро приче о Тихомилу настало је вероватно у X веку, то се може претпоставити обликом имена које се касније губи у корист Тихомира. У том периоду је описан његов живот до Часлава. Други период је вероватно настао у XI веку, када је дошло до спајања приче о Тихомилу са кнезом Чаславом. Потом је ово дело морало претрпети измене барем још у два наврата, први, када је Тихомилу додата титула великог жупана и други, када се наводи да је Палузију убио нехотице и случајно, што је могло да се јави најраније у XIII веку.

У изворима из XV века извесни Тихомил ће се појавити као предак Стефана Немање (Јиречек 1990: 123). Те податке, мада са извесним разликама

понављаће српски родослови карловачки, загребачки, врхобрезнички, Пејатовићев и Пајсијев, као и летописи Вукомановићев и Магарашевићев. Он је искоришћен и да би се Твртко повезао са претком Немањића (Живковић 2009: 199 – 200). Живковић не сумњајући да је то исти онај који се спомиње у Летопису, наводи да је прича о њему преузета из народног предања о прецима Немањиним, а као доказ му служи и његова титула великог жупана (Живковић 2009: 228). Њу је аутор Летописа „примио секундарно“ у Сплиту, као причу о прецима Немањића. Пре Летописа прича није ни била фиксирана (Живковић 2009: 316).

Упадљива сличност са гестом о Бели, који је такође успео да се докопа владарског – краљевског трона, која се такође појављује у Летопису, показује да је овај тип књижевности код Срба био заступљен у знатној мери. Како су гесте доживела свој процват у XI и касније са крсташким ратовима, то би значило да су тада временом и уобличаване, све до њиховог уласка у Летопис. То наравно не значи да нису могле бити прерађене и након уношења у Летопис.

На основу чињенице да је језгро приче о Тихомилу, како смо показали из X века, што је старије од Житија о кнезу Владимиру, односно од гесте о Бели, сматрамо да је то и најстарије књижевно дело код Срба, о коме имамо сачуван помен.

Резиме

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Банашевић** 1971: Банашевић, Н. *Летопис Попа Дукљанина*. Београд. Српска књижевна задруга. **Banašević** 1971: Banašević, N. *Letopis Popa Dukljanina*. Beograd. Srpska književna zadruga.
- Свето писмо Старог и Новог завета. Библија**. Предео Стари завет митрополит црногорско – приморски Амфилохије (Радовић), умировљени епископ захумско – херцеговачки Атанасије (Јевтић), Нови завет Комисија Светога Архиепископског Синода Српске Православне Цркве, Београд: Српска православна црква. **Sвето писмо Старог и Новог завета. Библија**. Preveo Stari zavet mitropolit crnogorsko – primorski Amfilohije (Radović), umirovljeni episkop zahumsko – hercegovački Atanasije (Jevtić), Novi zavet Komisija Svetoga Arhijerejskog Sinoda Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd: Srpska pravoslavna crkva
- Благојевић** 2004: Благојевић, М., *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. **Blagojević** 2004: Blagojević, M., *Nemanjići i Lazarevići i srpska srednjovekovna državnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Благојевић, Медаковић** 2000: Милош Благојевић, М., Д. Медаковић. *Историја српске државности књ. I*. Нови Сад: САНУ огранак у Новом Саду. „Беседа“, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа. **Blagojević, Medaković** 2000: Miloš Blagojević, M., D. Medaković. *Istorija srpske državnosti knj. I*. Novi

- Sad: SANU ogranak u Novom Sadu. „Beseda“, Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga.
- Бубало 2011:** Ђорђе Бубало, Ђ. Љутомир // *Српски биографски речник, књ. 5 KB – MAO*. Нови Сад: Матица српска, 719. **Bubalo 2011:** Đorđe Bubalo, Đ. Ljutimir // *Srpski biografski rečnik, knj. 5 KV – MAO*. Novi Sad: Matica srpska, 719.
- Васиљев 2003:** Vasiljev, S. *Mitologija i religija drevnih Slovena*. Beograd: Dečija knjiga.
- ВИИНЈ III 1966:** *Византијски извори за историју народа Југославије*, том III, обрадили Јадран Ферлуга, Божидар Ферјанчић, Радослав Катичић, Бариша Крекић, Борислав Радојчић. ур. Г. Острогорски и Ф. Баришић. Београд: Византолошки институт САНУ. **VIII NJ III 1966:** *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, obradili Jadran Ferluga, Božidar Ferjančić, Radoslav Katičić, Bariša Krekić, Borislav Radojčić. ur. G. Ostrogorski i F. Barišić. Beograd: Vizantološki institut SANU.
- ВИИНЈ IV 1971:** *Византијски извори за историју народа Југославије*. том IV, обрадили Јованка Калић, Божидар Ферјанчић, Нинослава Радошевић-Максимовић. ур. Г. Острогорски и Ф. Баришић, Београд. Византолошки институт САНУ. **VIII NJ IV 1971:** *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*. tom IV, obradili Jovanka Kalić, Božidar Ferjančić, Ninoslava Radošević-Maksimović. ur. G. Ostrogorski i F. Barišić. Beograd: Vizantološki institut SANU.
- Грковић 1977:** Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић. **Grković 1977:** Grković, M. *Rečnik ličnih imena kod Srba*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Gross 1980:** Gross, M. *Historijska znanost*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Ђекић 2013:** Ђекић, Ђ., Однос између Старог српског закона и Закона Св. Симеона и Св. Саве у светлу правних норми. // *Културно наслеђе Косова и Метохије, Историјске тековине на Косову и Метохијеу и изазови будућности*, 2. Београд, Косовска Митровица: Канцеларија за Косово и Метохију, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет у Приштини – Косовска Митровица, 617 – 636. **Đekić 2013:** Đekić, Đ., Odnos između Starog srpskog zakona i Zakona Sv. Simeona i Sv. Save u svetlu pravnih normi. // *Kulturno nasleđe Kosova i Metohije, Istorijske tekovine na Kosovu i Metohije i izazovi budućnosti*, 2. Beograd, Kosovska Mitrovica: Kancelarija za Kosovo i Metohiju, Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet u Prištini – Kosovska Mitrovica, 617 – 636.
- Ђекић 2017:** Ђекић, Ђ. *Свети Јован Владимир – од кнеза до светог краља*. Цетиње: Митрополица црногорско – приморска, Светигора. **Đekić 2017:** Đekić, Đ. *Sveti Jovan Vladimir – od kneza do svetog kralja*. Cetinje: Mitropolica crnogorsko – primorska, Svetigora.
- Живковић 1997:** Живковић, Т. О првим поглављима Летописа попа Дукљанина. // *Историски часопис*, бр. 44, 11–34. **Živković 1997:** Živković, T. O prvim poglavljima Letopisa popa Dukljanina. // *Istoriski časopis*, br. 44, 11–34.
- Живковић 2002:** Живковић, Т. *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*. Београд: Историјски институт, Службени гласник. **Živković 2002:** Živković, T. *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću (600 – 1025)*. Beograd: Istorijski institut, Službeni glasnik.

- Живковић 2003:** Живковић, Т. Легенда о Павлимиру Белу. // *Историјски часопис*, бр. 50, 9 – 32. **Živković 2003:** Živković, T. Legenda o Pavlimiru Belu. // *Istorijski časopis*, br. 50, 9 – 32.
- Живковић 2004:** Живковић, Т. *Црквена организација у српским земљама*. Београд: Историјски институт, Службени гласник. **Živković 2004:** Živković, T. *Crkvena organizacija u srpskim zemljama*. Beograd: Istorijski institut, Službeni glasnik.
- Живковић 2006:** Живковић, Т. *Портрети српских владара (IX-XII век)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. **Živković 2006:** Živković, T. *Portreti srpskih vladara (IX-XII vek)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Живковић 2009:** *Gesta regum Sclavorum, том II*. коментар Т. Живковић. Београд, Никшић: Историјски институт, манастир Острог. **Živković 2009:** *Gesta regum Sclavorum, том II*. komentar T. Živković. Beograd, Nikšić: Istorijski institut, manastir Ostrog.
- Ивић 1921:** Ивић, А. *Миграције Срба у Славонију током 16., 17. и 18 столећа*, Суботица: СКА. **Ivić 1921:** Ivić, A. *Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18 stoleća*, Subotica: SKA.
- ИСН 1981:** *Историја српског народа, прва књига Од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*. Уредник С. Ћирковић. Београд, Српска књижевна задруга. **ISN 1981:** *Istorija srpskog naroda, prva knjiga Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)*. Urednik S. Ćirković. Beograd, Srpska književna zadru-ga.
- Јиречек 1990:** Јиречек, К. *Историја Срба, прва књига, до 1537. године*, превео Ј. Радонић. Београд: Змај. **Jireček 1990:** Jireček, K. *Istorija Srba, prva knjiga, do 1537. godine*, preveo J. Radonić. Beograd: Zmaj.
- Ковачевић 1967:** Јован Ковачевић, Ј. Успон и распад дукљанске државе. // *Историја Црне Горе, књ. 1, Од најстаријих времена до краја XII вијека*. Титоград. Научно дело, 381–432. **Kovačević 1967:** Jovan Kovačević, J. Uspon i raspad dukljanske države. // *Istorija Crne Gore, knj. 1, Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*. Titograd. Naučno delo, 381–432.
- Кунчер 2009:** *Gesta regum Sclavorum, том I*. превела и приредила Д. Кунчер. Београд, Никшић: Историјски институт, манастир Острог. **Kunčer 2009:** *Gesta regum Sclavorum, том I*. prevela i priredila D. Kunčer. Beograd, Nikšić: Istorijski institut, manastir Ostrog.
- Медини 1935:** Medini, M. *Starine dubrovačke*. Dubrovnik: Jadran.
- Мијушковић 1988:** *Љетопис попа Дукљанина*. Предговор, пропратни текстови, превод С. Мијушковић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга. **Mijušković 1988:** *Ljetopis popa Dukljanina*. Predgovor, propratni tekstovi, pre-vod S. Mijušković. Beograd: Prosveta, Srpska književna zadru-ga.
- Мошин, 1950:** Mošin, V. *Ljetopis popa Dukljanina*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Остојић 1895:** Остојић, Т. Српска народна имена. // *Календар манастирске штампарије за просту 1895, годину*, Нови Сад. **Ostojić 1895:** Ostojić, T. Srpska narodna imena. // *Kalendar manastirske štamparije za prostu 1895, godinu*, Novi Sad.
- Радојковић 1974:** Радојковић, Б. *Књижица о Готима*, Београд. **Radojković 1974:** Radojković, B. *Knjižica o Gotima*, Beograd.

- Radojičić 1957:** Radojičić, Đ. Sp. Srpsko Zagorje, das spätere Raszien. // *Südost-Forschungen*, Bd. XVI, 2, 259 – 284
- Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002:** Петер Рокаи, П., З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш. *Историја Мађара*. Београд: Clio. **Rokai, Đere, Pal, Kasaš 2002:** Peter Rokai, P., Z. Đere, T. Pal, A. Kasaš. *Istoriya Mađara*. Beograd: Clio.
- Соловјев 1928:** Соловјев, А., *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Скопље: Скопско научно друштво. **Solovjev 1928:** Solovjev, A. *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*. Skoplje: Skopsko naučno društvo.
- Соланж 2011:** Solange, B. Orbinijevo izdanje „Ljetopisa popa Dukljanina“: povijesni falsifikat. // *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 43, 65–80.
- Ћирковић, Михаљчић 1999:** Ћирковић, С., Р. Михаљчић. Велики жупан. // *Лексикон српског средњег века*. приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић. Београд. Knowledg. **Ćirković, Mihaljčić 1999:** Ćirković, S., R. Mihaljčić. Veliki župan. // *Leksikon srpskog srednjeg veka*. priredili S. Ćirković i R. Mihaljčić. Beograd. Knowledg.
- Шишић 1928:** Шишић, Ф. *Летопис попа Дукљанина*. Београд, Загреб: Српска краљевска академија, Завлада тискаре Народних новина. **Šišić 1928:** Šišić, F. *Letopis popa Dukljanina*. Beograd, Zagreb: Srpska kraljevska akademija, Zaklada tiskare Narodnih novina.